IL-MALTI

QARI LI TOHROĠ *IL-GĦAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI*

IT-TIELET KTIEB TA' L-1932

NIKTBU BIR-REQQA

Wieħed li jrid ifisser bil-kitba dak li jaħseb u dak li jħoss, jekk hu kittieb għaqli, jagħmel ħiltu kolliha biex il-kliem li jħaddem ikun ta' qies wieħed mal-ħsebijiet li jissawwru f'moħħu u ta' qawwa waħda mat-tqanqil ta' qalbu; u x-xejra u l-mixja tal għidud tkun waħda max-xejra u mal-mixja tal-ħsieb u ta' ħass-il-qalb; u hekk dak li jikteb ikun tassew xbieha ta' dak li jaħseb u ta' dak li jħoss.

Din id-doti, jew għamla, tal-kitba aħna nistgħu nsejħulha "Reqqa".

Issa kullħadd jifhem illi biex wieħed jagħżel u jħaddem dak il-kliem li jkun jiġi sewwa lill-ħsieb tiegħu jinħtiġulu żewġ ħwejjeġ: a) illi hu jagħraf sewwa l-ħsieb li għandu; b) li jagħraf sewwa xi jfisser il-kliem.

Bosta drabi l-ħsieb fil-moħħ ta' min ikun jikteb ma jixrefx safi biż-żejjed: ikun jixbaħ lil ritratt meħud jew mill-qrib iż-żejjed, jew mill-bogħod aktar milli jmiss, fejn ix-xbieha tidher bħal imkeb'ba ġo ċpar, u trid tkun tafha biex tagħrafha. Għalhekk il-kittieb għaqli qatt ma jibda jikteb qabel ma jkun fela tajjeb il-ħsieb li jixgħel ġo' moħħu. Kif jagħmel in-naġġar mal-ġebla, qabel ma jnewwilha lill-imgħallem, li jdawwarha minn kull naħa, iħożżha fuq l-iskorra, jaqta' x-xtur bl-imterqa sa kemm iġibha tal-qies fit-tul, fil-wisa', fil-għoli, hekk jagħmel il

kittieb għaqli ma' ħsiebu : iħares lejh minn kull naħa sa kemm jagħraf bir-reqqa l-meddiet tiegħu kollha.

Iżda xejn ma jiswa illi l-kittieb ikun jaf bir-reqqa il-ħsieb li għandu f'moħħu, jekk inbagħad ma jkunx jaf is-siwi u t-tifsir tal-kliem li bih għandu jrodd il-ħsieb tiegħu, jew ma jafx jinseġ fuq il-grammatka l-kliem u l-għidud, biex mill-kitba tiegħu jidher safi lil min jakra l-ħsieb li għandu f'moħħu.

Għaliex il-kitba hi bħala kristall ta' mera, li fiha għandhom jidhru l-moħħ u l-qalb ta' min jikteb. Jekk il-kristall ikun imdennes, jew immewweġ, jew miżrugħ bżieżaq tal-arja, inkella mxigħer, miksur u x'naf jien, ix-xbieha qatt ma tidher kif tkun il-ħaġa. Hekk minn kitba mdennsa, imċajpra, imgħawwġa, il-ħsieb, għalkemm fih-in-nifsu tajjeb u safi, joħroġ dejjem imdardar, imċajpar, imgħawweġ, imfattar jew tawwali; u jekk tasal li tifhmu, ma jisraqlek qatt minn fommok il-għajta tal-għaxqa u tal-ferħ : Sabiħ! Tajjeb!

Din id-doti jew għelma li tagħżel il-kitba tajba mill-kitba ħażina, u li hi l-ġieħ, il-għana u ż-żîna tal-letteraturi li fil-ħaqq jistħoqqilhom dan l-isem, tonqos fil-għadd il-kbir tal-kittieba tal-Malti. Donnhom ma għandhomx sabar la jonġru ħsiebhom anqas jagħżlu l-kelma: kull ma jinbet ġe' moħħhom u kull ma joħroġ mill-pinna merħba bih: xejn lima, xejn għarbiel.

Hawn mijjiet il-lum li jħożżu bil-malti: artikoli, boz-zetti, għana, stejjer, ħrejjef, romanzi, ħajjiet ta' qaddisin, ta' għorrief, ta' artisti, dizzjunarji, enċiklopediji ħierġin addoċċ; imma jaħasra minn din il-kitba kollha ma tistâx tagħżel għajr ftit paġni li jkollhom tassew xi ġmiel u xi siwi letterarju, u hekk il-letteratura maltija, bħal għalqa mitluqa, fejn kollox jinbet minn ommu, mingħajr ħadd li jqaċċat u jiżbor il-ħażin u jrawwem it-tajjeb, tibqa' dejjem fqira qalb ir-radam tal-frott.

Aħna, il-kittieba tal-Malti jeħtiġilna nifhmu illi fil-kitba mhux *il-kemm* igħodd, iżda *l-kif*; mhux min jikteb *bosta* jkun letterat, iżda min jikteb *tajjeb.* Għalhecc, jekk irridu li jkolna daqsxejn ta' letteratura maltija, żgħira imma tajba u bnina kif tixraq lil din il-Gżira—ċkejkna fil-medda, iżda kbira fit-turijiet tas-setgħet kollha tal-qalb u tal-moħħ—jinħtieġ illi l-koll-kemm-aħna li niktbu bil-malti u nixtiequ naqilgħu isem fil-letteratura ta' pajjiżna nitgħalmu dawn iż-żewġ ħwejjeġ: a) niflu bis-sabar il-ħsebijiet tagħna, u ma niktbux ħlief it-tajbin u s-sbieħ; b) li nistudjaw bil-ħrara u bl-imħabba l-kelma maltija u l-grammatka tagħha, biex inkunu nistgħu nfissru sewwa il-ħsebijiet li nagħżlu. F'erba' kelmiet; *Jeħtiġilna niktbu bir-reqqa.*

KIF JISTAGĦNA L-LSIEN MALTI

(Jaqbad mal-faċċ. 36).

3. Il-lsien Malti nistgħu nkabbruh ukoll bi kliem ġdid li nsawruh minn kliem ieħor li nafuh. Minn kelma waħda jistgħu jitnisslu ħafna oħra li jbiddlu t-tifsir ewlieni ta' dik il-kelma; minn *daħal* nagħmlu *daħħal*, *indaħal*, *daħla*, *dħul*, *dħuli*, *dħulija*, *madħal*, *midħla* li jfissru kollha xi ħaġa li għandha x'taqsam mal-verb *daħal.* Iżda mhux il-kliem kollu jnissel kliem ieħor minnu, u anqas ma għandu l-kliem imnissel għamla waħda, hekk minn *ħareġ* ngħidu *ħarreġ*, bħal *daħħal* iżda ma ngħidux *inħareġ* bħal *indaħal*, ngħidu *ħarġa* u *ħruġ* bħal *daħla* u *dħul*, imma ma ngħidux *ħruġija*, *maħreġ* bħal *dħuli*, *dħulija*, *madħal*, ngħidu *ħarrieġa* imma ma ngħidux *daħħâla.* Dan in-nuqqas fit-tnissil ta' kliem mhux dejjem jinħass fil-kitba, għax mhux kull kelma tista' tnissel minnha l-għamliet kollha li tnissel kelma oħra, iżda bosta drabi jfixkel il-kitba tagħna, iġiegħilna ninqdew bi kliem barrani jew nfissru b'ħafna kliem dak li stajna nfissruh b'waħda. Dan in-nuqqas ta' kliem ġej min-nuqqas ta' kitba.

Jekk il-Malti ma kienx jinkiteb, jekk il-Malti għal mijiet ta' snin qatt ma tħaddem biex jati sura, kisja, tifsira lill-ħedma tal-moħħ, ma sata' qatt jikber bħal ilsna oħra, ma satâx inissel kliem minn kliem skond il-ħtieġa kollha tal-ħsieb.

Iżda l-Malti għadu lsien ħaj u għalhekk, għalkemm żgħir u dgħajjef, għad għandu fih in-nifsu s-saħħa li jikber u jitqawwa. Bħal xitla żgħira li ma tikberx jekk ma tissaqqâx, il-Malti ma jistax jikber jekk il-moħħ ma jgħinux bil-ħedma tiegħu. Ħafna kittieba jiktbu bla ma jħaddmu moħħom fuq il-kliem, jimlew il-kitba tagħhom bi kliem barrani u b'ħafna tiġbid u tqanżiħ ta' kliem Malti, għax ma jafux jew ma jridux jaħsbu, jiktbu l-ewwel kelma li tiġihom fi lsienhom, kienet x'kienet, bla ma jħaddmu moħħhom biex isibu kelma aħjar. Kitba bla ħedma tal-moħħ hi kitba mejta, tal-ebda fejda għal-lsien Malti.

U kif il-moħħ iħaddem il-kliem? Mhux dejjem nistgħu natu reguli kif innisslu kliem minn kliem ieħor, għax mhux fuq il-kliem kollu l-moħħ jaħdem xorta waħda, għalhekk natu biss xi eżempi ta' kliem ġdid imnissel minn kliem ieħor :

Mill-verb *emmen* nistgħu ngħidu *emna=fidi*, bħalma jikteb Dun Karm, u *wemmien=uieħed li jemmen.*

Mill-kelma *nhar* Dun Karm ħareġ il-verb *nahar.* F'poëżija miktuba minnu għal S. Pawl naqraw dal-vers : *Għaddew ġranet bla ma nahar*, jiġifieri : kienu ġranet bla nhar, kienu ġranet mudlamin bħal-lejl. Ngħid għalija l-verb għoġobni sħiħ.

Minn *dejjem* nistgħu ngħidu *dejjiemi*; hekk : *ħajja dejjemija=ħajja li ddum għal dejjem.*

Mill-verb *kiteb* nistgħu innisslu l-għamla *tkieteb.* Din l-għamla ta' verb tfisser għamil li jsir bejn tnejn jew aktar; hekk *tqâtlu* tfisser *qatlu 'l xulxin*; *tqâbdu* tfisser *qabdu f'xulxin.* Mela nistgħu ngħidu *tkietbu* biex infissru *kitbu lil xulxin.* U minn *ktieb* nistgħu ngħidu *miktba* jiġifieri *ġemgħa ta' kotba*, bħalma *miġfna* tfisser *ħafna iġfna, flotta.*

Mill-kelma *ħâtem* li tfisser *siġill*, nistgħu nagħmlu l-verb *ħâtem* jew *ħattem* li jfisser *issiġilla.* Fid-Dewt. 32, 34 ktibt *maħtum* li tfisser *issiġillât. Ħattem* tista' tfisser ukoll *xedd ċurkett* (ħâtem) *lil xi ħadd*; hekk nistgħu ngħidu : *ħattem l-għarusa* jiġifieri *xeddilha ċ-ċurkett.*

Mill-kliem *terħa, terrieħa, mitraħ, mitruħ* nistgħu noħorġu l-verb *teraħ* li jfisser *tefa', xeħet.*

Mill-kelma *mterqa* nistgħu nagħmlu *mitraq* li jfisser *martell*, u minn *mitraq* noħorġu l-verb *teraq*, *terraq* li jifisser *ħabbat fuq xi ħaġa biex irattabha jew iraqqaqha*. Il-ħaddied *jitraq* jew *iterraq* il-ħadid. Fi Ktieb in-Nûmri 17, 3 ktibt *mitruq* jiġifieri *mraqqaq bħal werqa bid-daqqiet ta' martell*.

Minn *waqt* nistgħu ngħidu *waqqat* li tfisser *iffissa l-waqt li fih għandha ssir xi ħaġa;* hekk: *il-miġja tiegħi mwaqqta għal għada*, jiġifieri : *iffissata għal għada*.

Minn *fuq* il-poëti ż-żgħażagħ għamlu *fuqani* li tfisser *'l-fuq fil-għoli*; hekk: *sema fuqani*, *sħab fuqani*, *ħsieb fuqani*. Kelma maħduma tajjeb u għandha l-jedd kollu li tibqa' fil-Malti.

U kliem ieħor bħal dan nistgħu nsemmu wisq aktar. Fi ktieb Malti tas-sena 1845 insibu ħafna kliem magħmul minn kliem ieħor fuq il-mera li qegħidna hawn. Hekk : *bejjina* (minn *bejn*), *mistennija* (minn *stenna*,) *tiżżija ħajr* (=ringrazjament), *mistħoqqien* (=meritu), *wemmien* (minn *emmen*), *taħħat* (minn *taħt*), *ruħani* (=spiritwali, minn *ruħ)*, *dgħufija* (minn *dgħif*) u oħrajn.

Iżda dan ix-xogħol irid ħsieb, dehen u għaqal kbir. Jeħtieġ l-ewwelnett li wieħed ikun jaf tajjeb il-lsien Malti, kif titnissel kelma minn oħra u kif jitbiddel it-tifsir mat-tibdil tal-għamla tal-kelma. Kliem imsawwar ħażin iħassar il-Malti u jfixkel il-qari. It-tieni jeħtieġ li kull kelma ġdida li ndaħħlu fil-kitba tal-Malti tkun tista' tiftiehem bla taħbit, jew inkella nfissru x'irridu ngħidu b'dik il-kelma.

Jaqbeż igħid xi ħadd : Kliem li ma ngħidux kif nistgħu niktbuh ? Naf li l-kotra l-kbira tal-kittieba tal-Malti għandhom dil-fehma, li ma jiktbu l-ebda kelma li ma tkunx ġejja minn fomm il-pôplu. Fehma mgħawwġa. Li kien hekk, ma kienx imisshom idaħħlu fil-kitba tal-Malti ħafna kliem ta' nisel barrani li l-biċċa l-kbira tal-qarrejja u la jgħiduh u l-anqas jafu x'ifisser. Biex niftiehmu tajjeb : l-ilsna kollha kemm huma għandhom għadd kbir ta' kliem li jidħol fil-kitba biss, fit-taħdit ma jidħol qatt u min ma tgħallemx ma jafx x'ifisser. Jekk wieħed ibarri dan il-kliem kitba dgħajfa jikteb, u jekk wieħed jitkellem biss il-kliem tal-kotba, mhux kullħadd jifhmu. Mela fl-ilsna kollha hemm żewġ qtajja ta' kliem : kliem tat-taħdit u kliem tal-kitba. Il-kliem tat-taħdit tnissel mill-ħtieġa li nfissru kull ma naraw madwarna u twieled l-ewwel f'fomm il-pôplu u nbagħad daħal fil-ktib. Il-kliem tal-kitba tnissel bil-ħedma tal-moħħ mill-ħtieġa li nfissru kull ma naħsbu u kull ma nħossu, u

twieled l-ewwel fil-kotba, u fit-taħdit ma daħal qatt. Għalhekk ma għandu ħadd jitmeżmeż minn kliem li qatt ma semgħu, minn kliem li ħadd ma jgħidu; jekk kelma tfisser tajjeb il-ħsieb tagħna għandha l-jedd kollu li tinkiteb, bla ma nħarsu jekk dik il-kelma tidħol jew le fit-taħdit. L-ilsna jimxu l-quddiem u jikbru bil-ħedma tal-moħħ, li aktar ma jaħseb aktar irid kliem ġdid biex ifisser ħsebijietu. Mela jekk irridu nkabbru lsienna, nħaddmu moħħna, nħaddmu l-kliem li għandna u nibqgħu nħaddmuh sakemm kull ħsieb li jiġina jkun jista' jitfisser bi kliem Malti.

Sajdun.